

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ СИНОНІМІВ У РОМАНАХ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Статтю присвячено дослідженню конструктивної ролі синонімів у прозових творах сучасного українського письменника Юрія Андруховича. Виокремлено синонімічні відношень серед інших парадигматичних, класифіковано та проаналізовано стилістичний потенціал синонімів у художніх текстах прозаїка.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексична інновація, дериват, okazionalizm.

Українська мова кінця ХХ – початку ХХІ століття зазнала помітних трансформацій унаслідок науково-технічних, соціально-економічних, політичних та історико-культурних перетворень. Особливого вираження вони набули в лексико-семантичній системі, оскільки остання є найбільш рухомою і відкритою до змін. Найповніше функціональний (стильовий, стилістичний та експресивний) потенціал мови «реалізується у живому розмовному мовленні та художній прозі» [1, 4]. На особливу увагу заслуговує постмодерністська художня проза з огляду на те, що «постмодернізм є духом часу» [9, 7] і для нього характерний оригінальний, неординарний підхід до використання мовних засобів текстотворчості.

Мова творів українських письменників-постмодерністів ставала предметом поодиноких наукових розвідок в україністиці (Н. Сологуб, Л. Ставицька, Н. Кондратенко та ін.), проте питання лексико-семантичних та стилістичних особливостей постмодерністського тексту потребують ґрунтовних досліджень. Зокрема необхідно окреслити семантико-стилістичне навантаження традиційних мовних прийомів, до яких належать, крім інших, синоніми.

Мета дослідження полягає у визначенні конструктивної ролі синонімів у постмодерністському тексті на матеріалі прозових творів сучасного українського письменника Юрія Андруховича. Мета передбачає розв'язання, таких завдань, як виокремлення синонімічних серед інших типів парадигматичних відношень; класифікація синонімів у художньому тексті, аналіз стилістичних функцій синонімів у романах Ю. Андруховича.

Одним із найбільш уживаних лінгвостилістичних засобів творення експресивності, стильової вишуканості тексту, у постмодерному дискурсі є синонімія. Саме її зображально-виражальними можливостями активно послуговується Ю. Андрухович для досягнення образності, насиченості, високохудожності, максимальної виразності своїх романів.

Традиційно синонімами вважають «слова однієї частини мови, відмінні звуковою формою і пов'язані з тим самим поняттям; слова, у яких інтенціонал відрізняється прагматичними семами і/або імплікаціонали відрізняються

когнітивними семами чи структура значення охоплює тотожні семи» [2, 225] та об'єднують їх у три основні групи – абсолютні (власне абсолютні та лексичні дублети), ідеографічні (семантичні) та стилістичні. В окрему групу в межах лексичної синонімії виділяють контекстуальні синоніми, що характеризують певне явище, ознаку для повнішого їх змалювання, але поза контекстом кожне з них не мислиться як синонімічне [1; 2; 3; 5; 6].

Специфічний характер мовотворчості Ю. Андруховича, що ґрунтується на прагненні до «мовної віртуозності, орнаментальності» [8], на нашу думку, провокує необхідність конкретизації та розширення традиційної класифікації і виокремлення ще однієї групи синонімів, а саме *індивідуально-авторських*.

Доволі значну частку у романах митця становлять ідеографічні та абсолютні синоніми. Залежно від функціонального потенціалу ці групи синонімів у творах Ю. Андруховича служать для підкреслення і виділення певної ознаки одного поняття, що, з погляду автора, є істотним, напр.: *Навіть більше – обидві вони так демонстративно хизувалися власною **несправжністю, штучністю, нереальністю, книжністю**, що в тих самих внутрішньо-процесуальних колах на Артура Пепу було моментально заведено цілком доказову справу небезталанного, але порожнистого гравця* (Дванадцять обручів, 73). Їх когнітивні значення, що якісно різняться, чітко усвідомлюються читачем і провокують загострення уваги на деталях, специфічне усвідомлене сприйняття тексту.

Письменник-постмодерніст послуговується ідеографічними синонімами і для виявлення міри чи ступеня ознаки, якості чи стану явища (предмета, особи): *Років півтора тому, пізньої осені, ти перевертався в ліжку до третьої ночі, ніяк не в змозі заснути, однак не з якихось там причин поетичних, як, наприклад, **журба, ностальгія, світова скорбота, зоряна туга, сомнамбулізм тощо**, а з якихось інакших причин, які й причинами назвати незручно* (Московіада, 10). Іноді автор уводить синонімічні ряди в текст для характеристики інтенсивності дії або стану, конкретизації обставин, у яких відбувається описана подія, напр.: *Наступного ранку вона **втекла, пропала, зникла, розчинилася** в туманах і вітрах...* (Дванадцять обручів, 50); *...ці неповторні голоси коридорні кажуть щось один одному, **схрещуються, перетинаються, злягаються**, вони повідомляють, що закипів чайник, <...>, інформують, що профура з заочного (третьй поверх, кімната 303) ночувала сьогодні в 727-й тощо* (Московіада, 4).

Не менш важливу роль у художньому тексті Ю. Андруховича відіграють *стилістичні* (понятійно-стилістичні та семантико-стилістичні [3, 17]) синоніми, що мають різне функціонально-стильове забарвлення. Надзвичайно виразними в цьому плані є семантико-стилістичні синоніми, що різняться двома параметрами одночасно. Якщо письменник підкреслює семантичну спільність синонімів, то ми отримуємо максимально точне уявлення про предмет, слова доповнюють одне одного, уточнюють та конкретизують деталі. Так, за допомогою введення в текст стилістичних синонімів автор творить емоційно-оцінний (зазвичай негативний) елемент твору, що пов'язаний із сутністю самого явища, особи чи предмета, напр.: *То були Ангели Божі, <...>, Отці Василіани в чорному, Жиди, Пігмеї, **Повії**, Улани, <...>, Патриції в тогах, **Хвойди**, Писарі, <...>, Діптянки,*

Блудниці, Гуцули, <...>, Отці Домінікани в білому, Шльондри, Герої, <...>, Менестрелі, Проститутки — а всіх інших перелічити просто неможливо, бо були там ще Горили, <...>, Алхіміки, Шльохи, Профури, Татари, Бубабісти... (Рекреації, 27).

В іншому випадку Ю. Андрухович використовує стилістичну синонімію не для характеристики самого явища, а особливостей його сприйняття. Так, для відтворення колориту описаної місцевості письменник звертається до діалектної лексики і вживає такі синонімічні пари: *господар — газда, капелюхи — крисані — кептарі — картузи, хлопці — легіні — гуцулки* тощо. Для надання тексту чи окремих його елементів негативної (рідше нейтральної) конотації митець використовує значну кількість жаргонізмів, вульгаризмів, просторічної та розмовної лексики, напр.: *Бег по очень сильно пересечённой местности за пляшкой! — і нікому з вихованців не рекомендувалося приходити з пузирьом пізніше, як за дві години тридцять чотири хвилини...* (Дванадцять обручів, 49).

Серед часто вживаних синонімів слід виділити і *контекстуальні*, що виникають унаслідок переносного вживання слова в особливому, специфічному значенні, яке не закріплене в мові, а створюється лише в певному контексті. Контекстуальні синоніми є витвором індивідуальним, а не загальномовним. Часто такі слова не є синонімічними в мовній системі, але в певному оточенні набувають певних синонімічних ознак і, відповідно, сприймаються як синоніми. Відтак, в авторському тексті відбувається зближення значень слів на рівні партитативних та еквонімічних відношень і творення в такий спосіб синонімічних рядів, напр.: *Друге, що впадало у вічі, була несамоविта речова захаращеність — причому все, що траплялося вам під руку в цих кімнатах, коридорах і на сходах, мало на собі ту саму печать химерного співіснування відразу кількох побутово-предметних нашарувань, бо були тут передусім: якісь комп'ютери, ксерокси з факсами, принтери, симулятори й синтезатори, а також облутані кабелями стимулятори й субліматори, причому деякі з них цілковито розпорошені; лазерно-цифрова розкіш посилювалася покинутими напризволяще відеокамерами, домашніми кінотеатрами, сателітарними і просто антенами, телевізорами різних поколінь, музичними центрами з караокі й без, моніторами, вакуум-клінерами, кухонними комбайнами, там і сям вилежувалися всілякі пульты дистанційного керування та інші дріб'язок на кшталт модемів, гнізд, галогенних світильників, радіостанцій, блоків живлення, компакт-плеєрів, тетрісів, мобільних телефонів та відповідних до них жуцків; уся ця різноманітність легко переходила в розпусту, бо серед неї траплялися й цілком уже надлишкові депілятори, масажер-вібратори, еякулятори, потенціометри з електрошоковими паличками, прилади автомати, агрегати...* (Дванадцять обручів, 54). Синонімія в наведеному уривку реалізується завдяки семантичному зв'язку між словами одного рівня узагальнення, що підпорядковані синонімічним гіперонімам — *речова, побутово-предметна, лазерно-цифрова розкіш, прилади, автомати, агрегати*. При партитативних відношеннях синонімічними у текстах митця стають *нечистоти — гівно, опуклості — півкола — дуги* тощо.

Для романів Ю. Андруховича з його емоційним пафосом та багатоманітними асоціативними зв'язками контекстуальна синонімія є одним із суттєвих виражальних засобів. Так, синонімічне зближення спостерігаємо у митця в тих випадках, коли синонімів до слова немає чи синонімічний ряд обмежений: *Ваша Королівська Милосте*, – звертаюся до нього сповнений шанунку, – *Володарю й Управнику Руси-України, Великий Князю Київський і Чернігівський, Королю Галицький та Володимирський, Господарю Псковський, Перемиський та Козятинський, Герцогу Дніпродзержинський, Первомайський та Іллічівський, Великий Хане Кримський та Ізмаїльський, Бароне Бердичівський, Обидвох Буковин та Бессарабій, а також Нової Асканії та Каховки Зверхнику, Дикого Поля та Чорного Лісу Архисеньйоре, Козаків Донських, Бердянських та Криворізьких Гетьмане й Покровителю, Гуцулів і Бойків Невсипущий Вівчарю, Пане Всього Народу Українного з татарами й печенігами включно, а також Внутрішньої та Зовнішньої Тьмуторакані Патроне і Пастирю, нащадку преславного роду тисячолітнього, словом, *Монарше* наш тишній і достойний, *Ваша Милосте*, чи не хотіли б Ви навіки лишитися в золотих скрижалях пам'яті *вселенської та вселюдської?* (Московіада, 5).*

Отже, Ю. Андрухович глибоко відчуває величезні стилістичні можливості контекстуальних синонімів, їх оцінну силу, поняттєву, пізнавальну й естетичну наповненість, і майстерно використовує їх потенціал. Аналіз власне мовних і контекстуальних синонімів дозволив виявити, що словесні символи не вводяться митцем у незмінному вигляді, а завжди підлягають авторському переосмисленню і цим самим розкривають необмежений потенціал текстотворчих засобів української мови.

Дотримуючись основних постулатів літератури постмодернізму – гіперрецептивності, схильності до гри з текстом і читачем – Ю. Андрухович експериментує з технікою письма, творить особливу відносно автономну семантико-креативну мовну структуру, або так звану «мову богемної тусовки» (визначення Л. Кучеренко), наповнюючи її семантичним вибором та художніми формами експлікації внутрішнього світу тексту.

Надзвичайно цікавими серед інновацій письменника, що творять різноплановість художнього слова, на наш погляд, є індивідуально-авторські синоніми. Вони є наслідком добору найточнішої, найвиразнішої в експресивному плані лексеми, використовуються для створення яскравих образів, репрезентації світобачення автора, його індивідуальної манери. Тобто функція оказіоналізмів прозаїка полягає не тільки в найменуванні того, що важко пояснити, чи того, що в сучасній літературній мові ще немає точного визначення. Часто Ю. Андрухович репрезентує широке коло дериватів інноваційного характеру в межах парадигматичних відношень, зокрема синонімічних, з метою надання певному художньому контексту вагомого експресивно-стилістичного забарвлення.

У межах індивідуально-авторських синонімів, що функціонують у творах митця з метою надання йому додаткової експресивності, можна виділити такі найприкметніші структурно-семантичні типи утворень:

1) структурно прості лексичні інновації, що є переважно наслідком афіксального (безафіксного) словотворення, як-от: *пляшка – пляха, цитує – рецитує, марно-марнотно, підкріпитися – покріпитися, апокаліпсису – апокаліпси*; чи якісних трансформацій на рівні кореневої морфемі: *ріжних – різних, іностраницях – іносранцях, закавулок – закапелок, витворяли – вичворяли, пляшка – фляше* тощо. Зазвичай одноосновні деривати виражають пейоративні оцінні характеристики в тексті.

2) okazіоналізми складної структури (композиції та юкстапозиції), що широко використовують можливості складання і найчастіше виникають внаслідок синонімічного зближення, як-от у випадках портретної характеристики героїв чи опису основних подій, обставин: *Вигадки змушені були додумувати далі: <...> наскільки той Антонич хворобливе, хворовито-чахле створіння...* (Дванадцять обручів, 125); *На екрані цілувалися всілякі покручі, бліді, пудрувато-білі повії юрмами пхалися в невідомі затемнені лімузини...* (Дванадцять обручів, 136).

3) деривати утворені від іншомовних слів: *твір – креація, незалежності – індепендизації, повага – респект* тощо. Найчастіше новоутворення такого типу використовуються Ю. Андруховичем з метою вираження власного зневажливо-іронічного відношення до висловлюваного.

Іноді автор вживає в одному контексті власне іншомовні слова як синоніми до українських, напр.: *Бо справжні львів'яни – це велика родина, la familia, мафія, де всі підтримують одне одного своїм ненастанним піклуванням...* (Диявол ховається в сирі, 19-20); *Кілька тижнів тому, знічев'я передивляючись «Солярис» Тарковського <...>, я, здається, зрозумів у чому справжній сенс-повідання, message цього фільму* (Диявол ховається в сирі, 37).

4) okazіоналізми утворені шляхом вторинного семіозису, як-от у фрагментах: *...вони відрядили до клініки цілу делегацію, котра, обсівши Антоничеве ліжко, обклавши його зусібч, таки витиснула з нього вимучений кивок...* (Дванадцять обручів, 124); *Окрім звичних подекуди ще й донині репродукторів <...> були ще радіоли, магнітоли, комбайни (пристрій який поєднував декілька функцій з відтворення звуку) <...>, транзистори...* (Диявол ховається в сирі, 28).

Таке використання слова у «неприродних» для нього смислових зв'язках, в тому числі й синонімічних, якісно розширює семантичний потенціал слова, надаючи експресивно нейтральному слову додаткової конотації згрублості.

Отже, будь-який художній текст Ю. Андруховича можна розглядати як семіотичну систему зі своєю метамовою. Резерви художньої образності закладені в самій мові, зокрема і в лексичній синоніміці, а тому митець художнього слова шукає нові образи через нестандартні асоціативні паралелі, зокрема трансформуючи несинонімічні одиниці в синоніми, а іноді й в адекватні та еквівалентні. Саме синоніми є невичерпним джерелом стилістичної виразності художніх образів письменника-постмодерніста. Процес творення нових значень слів, тлумачення образів є безперервним, адже кожна глибинна сема лексико-семантичного рівня слова перебуває в стані прихованої здатності активізувати свої можливості утворювати лексичні інновації: «уміле користування

синонімами, тобто вміння поставити те слово і саме на тому місці – невід’ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра» [7, 217]. У творах Ю. Андруховича виявлено три основні типи синонімів: абсолютні, ідеографічні та стилістичні, серед яких найбільш уживаними є друга група. Особливістю художньої мови Ю. Андруховича є використання контекстуальних синонімів, які письменник використовує, щоб описати інтенсивність вияву дії, показати зростання міри ознаки чи її спаду, розширити семантичний обсяг зображуваного явища. А індивідуально-авторські структури, що творяться на основі генетичних асоціативно-образних уявлень автора, є органічними в системі постмодерної естетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. – Ніжин: Реакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. – 217 с.
2. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посібник. – К.: Академія, 2006. – 367 с.
3. Василенко В. А. Синонімія і антонімія у поезіях Ігоря Муратова: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – «Українська мова». – Харків, 1999. – 21 с.
4. Дудик П. С. Стилістика української мови: навчальний посібник. – К.: ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – К.: Українсько-канадське спільне підприємство «Кобза», 1993. – 476 с.
6. Мельник Т. Образність художнього тексту через призму лінгвістичного аналізу. – Севастополь, 2005. – 87 с.
7. Рильський М. Т. Передмова до «Матеріалів до синонімічного словника української мови» А. Багмета // Вітчизна. – 1959. – № 2. – С. 217.
8. Стефанівська Л. Громадянин країни, якої немає. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: // <http://krytyka.kiev.ua/articles/s4-9-2002.html>.
9. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: постмодерний період: навч. посіб. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.

The article devoted to the constructive role of synonym's research in the modern Ukrainian writer Yuriy Andruchovsch prose. The separation of synonym's relation and paradigmical ones among others, the synonym classification in the prose, the stylistic potential analysis of synonyms in the novels of the writer are considered.

Key words: synonym, row of synonyms, lexical innovation, derivate, occasionalism.